

Adrian LĂCĂTUȘ

**CONCEPTUL DE EUROPA CENTRALĂ
ÎN PUBLICISTICA CULTURALĂ ARDELEANĂ DIN PERIOADA 1990-2000
(PROIECTUL UNEI IDENTITĂȚI CULTURALE ANTI-NAȚIONALISTE)**

Relația dintre tema teoretică a identității și cultura sau istoria Europei Centrale este una frecventă, într-un fel evidentă și motivată. Atât interpretările date acestei culturi, cât și literatura ei sunt centrate pe tema identității problematice, deopotrivă în sfera individuală și în cea colectivă (câteva din soluțiile sau traducerile celebre ale acestor crize ale identității sunt fenomene specific central-europene: psihanaliza, antisemitismul modern, sionismul). Atenția acordată temei o împune în centrul, uneori chiar în (sub)titlurile studiilor sau ale romanelor modernității central-europene (v. M. Pollak, J. Le Rider, R. Musil, W. Gombrowicz, M. Kundera). Istoria modernă a acestei zone este de fapt una a diverselor formule de guvernare, de identitate statală, de la cele universaliste, trans-etnice, la afirmarea naționalismelor și a statelor-națiune centralizate.

Discuția în jurul conceptului de *Europa Centrală* are o istorie de aproape un secol și, la rândul ei, a avut mereu, indiferent de varietatea mizelor, un caracter identitar. În anii '80, conceptul este revigorat cu valențe dizidente, antirusești, e propus (de către scriitorii cehi și maghiari, cele mai influente figuri fiind aici Milan Kundera și György Konrád) ca identitate culturală subversivă sau chiar ca proiect politic vizionar. În România, discuția se poartă abia în anii '90 și are două – la un moment dat, probabil chiar trei – surse majore, toate provinciale (în sens literal). Un grup de intelectuali timișoreni (mai ales critici literari), grupați în jurul unui proiect intitulat „A Treia Europă” – și care este mai ales un grup de cercetare și de editare a literaturii beletristice a Europei Centrale și a celei teoretice despre aceasta –, constituie primul nucleu. Al doilea grup este coagulat de revista româno-maghiară „Provincia”, care apare la Cluj și are o dimensiune politică mult mai accentuată și mai concretă, dezbătând posibilitățile federalismului, ale devoluției și pe cele ale creării unui partid regional transetnic. Aici, în dezbaterile „Provinciei”, avatarul particular (regional) al ideii central-europene ia forma *transilvanismului*. Fascinația acestor intelectuali pentru această temă exprimă proiectul construirii unei identități culturale și politice particulare trans- și interetnice sau, altfel spus, cosmopolite.

Un al treilea grup, care însă nu a dezvoltat cu consecvență și nu a articulat instituțional această temă, există la Brașov. În 1992, un număr al revistei „Interval” era dedicat culturii central-europene, iar titlul editorialului anunța dilemele reiterării contemporane a conceptului: *Reinventând Europa Centrală*. Pentru percepția tonului și a sugestiilor acestui articol, sunt utile câteva fragmente: „Spaima de complotul restauraționist, angoasa reînvierii Monarhiei chezaro-crăiești bântuie imaginarul multor proaspeți politicieni ai fostului lagăr comunist. La noi, această fobie îmbracă forme cu totul clinice, prin contribuția publicației „România Mare” [...] Istoria comună a popoarelor central-europene e foarte departe de idilă. [...] Europa Centrală a fost, sute de ani, o lume în sine. Între popoarele ei există, vrând-nevrând, legături organice. [...] Dar au românii transilvăneni curajul de a-și asuma condiția de participanți egali la moștenirea culturală a Mitteleuropei?... Mai există, oare, sentimentul viu al participării la Mitteleuropa? Și, dacă nu mai există, nu ar merita oare să îl reinventăm?”¹. De la caracterul polemic al afirmării sale până la cel estetic și relativist (inventarea sau reinventarea ei), problema identității central-europene se definește și aici într-un spațiu ideologic tensionat.

Argumentația acestor proiecte susține existența (supraviețuirea) unui specific cultural transilvan, un specific ținând nu de categoria etnică, ci de istoria specifică a zonei și de o anumită

¹ „Interval”, Brașov, nr. 7-8/1992, p. 1.

normă de civilizație occidentală și cosmopolită. Supraviețuirea acestei identități poate fi dedusă² și din reacția (opțiunea) politică a acestui electorat regional (în contextul alegerilor din 1992 și 1996). Existența istorică a acestei identități particulare a românilor ardeleni pare a fi exprimată și de frustrarea (umilirea) pe care aceștia o resimt în urma integrării de la sfârșitul lui 1918, formându-se deja o pereche contrastivă „noi” – „ei” („voi”) în interiorul aceleiași etnii și națiuni.³

E un proiect de construcție rațională și argumentativă a unei identități colective (comunitare) ce vine din partea elitelor regionale. Fiind un proiect politic avansat într-un mediu democratic, el depinde însă de succesul diseminării lui populare sau de succesul diseminării vocabularului său. Dar, în acest punct, el este concurat de un alt vocabular, încă profund dominant și perceput ca absolut, esențial (deși apare uneori ca incoerent): acela al naționalismului de origine romantică, tinzând să confunde națiunea cu etnia și realizând, în plus, o alianță cu statul-națiune centralist, chiar cu o formulă etatistă (ultimul aspect explicându-se prin evoluția complexă a naționalismelor românești, mai ales prin „fuziunea” originilor structural-romantice cu elemente ale naționalismului comunist din anii '70-'80).

Forța acestui naționalism vine din esența romantică (herderiană) a configurării sale, din perceperea națiunii și a teritoriului său ca organisme absolute și sacre, cu origini și destine implacabile și „transcendente”. Solidaritatea este astfel neproblematică, „naturală” și nu poate avea decât un singur sens: compunerea trupului (etnic) al națiunii. Aceste credințe sociale nu sunt percepute drept contingente, având o origine istorică. Ele au, mai degrabă, o origine mitică.

Ca realitate socială și politică absolută, această idee emite exigența conservării sale sub forma unei obligații morale. Voința individului se identifică cu voința comunității organice.

Vocabularul argumentativ al descentralizării și al solidarității politice transetnice e perceput, din această perspectivă, drept unul imoral. El redescrive națiunea într-un mod care ofensează, deși, la rândul său, el e perceput de creatorii săi drept unul moral, conectat la o etică liberală, a individului (și nu una absolută, a comunității organice) care vrea să-și armonizeze interesele particulare cu cele diferite ale celui alături de care conviețuiește și pe care-l percepe ca integrat (integrabil) într-un „noi”, solidarizat civic, transetnic. Conceptul de „patriotism” este profund conotat etic, dar el este legat, în varianta românească a naționalismului romantic, în mod inextricabil de dimensiunea etnică. (Apelul frecvent al naționaliștilor români la exemplul patriotismului american – acesta fiind de fapt un patriotism constituțional transetnic – este simptomatic pentru modul acestora de a percepe nediferențiat ideea solidarității patriotice, de a absolutiza propria viziune ideologică). Conceperea unui patriotism transilvan, sugerată adesea în dezbaterile „Provinciei”, avansează un alt model de identitate colectivă sau de solidaritate, unul care se autodefinește ca fiind mai practic, rațional și, de aceea, moral.

În cazul manifestărilor proiectului timișorean „A Treia Europă”, solidarizarea, „patriotismul central-european” ar reprezenta mai mult o comunitate de gust și de moravuri (în sensul dat de N. Elias), o opțiune estetică și, indirect, prin ideea toleranței înțelese drept coexistență a stilurilor distincte, o opțiune etică.

Există astfel o schizofrenie a identității transilvane (central-europene) și o distanță semnificativă, pe de o parte între elitele intelectuale regionale (critice, liberale) și majoritatea rămasă sub influența naționalismelor romantice și, pe de altă parte, între aceleași elite regionale și cele „centrale”, legitimate și prin instituțiile reale sau simbolice ale „establishment”-ului cultural național.

² Molnár Gusztáv, *Problema transilvană*, în Gabriel Andreescu și Molnár Gusztáv (ed.), *Problema transilvană*, Iași, Ed. Polirom, 1999, pp. 12-37.

³ v. Antonescu, 1919, citat de Al. Cistelean în eseuul său *Provincia ratată*, în „Interval”, 7-8/1992, p. 2; Romul Boilă, *Studiu asupra reorganizării statului român întreg – conținând un anteproiect de constituție cu o scurtă expunere de motive*, 1931, citat de Renate Weber în eseuul *Transilvania, evoluție prin devoluție?*, în Gabriel Andreescu și Molnár Gusztáv (ed.), *op. cit.*, pp. 91-92.

Ne confruntăm aici cu problema simultaneității polemice a două vocabulare sau a competiției dintre un „sistem de metafore” (Rorty) dominant și un altul. Cei care vorbesc (și se identifică cu) vechiul limbaj îl apreciază ca fiind o marcă a raționalității, a bunului simț și a moralității. Noile metafore le apar drept iraționale. Alternativa la sau chestionarea propriului mod de a vorbi și de a gândi comunitatea va fi tratată ca fiind mai prejos de nivelul unei discuții. Uneori va fi considerată o problemă ce trebuie să intre sub incidența justiției. [Câțiva intelectuali din grupul timișorean au fost, de altfel, interogați de către anumite autorități. Dezbaterile din „Provincia” sunt, în consecvență cu aceeași logică, plasate în sfera psiho(pato)logiei sau a „cabalelor” iredentiste.] Aceste deturnări ale calității mesajelor și ale enunțurilor nu sunt specifice doar comunităților etnice, ci și celor intelectuale. Un dialog între elitele polarizate în câmpul acestor probleme pare de asemenea blocat. Solidaritatea (ca și identitatea) se creează. Originile lor sunt contingente și istorice. Posibilitatea diseminării formulelor diferite ale identității culturale și politice ține de competența actorilor, eventual chiar de capacitatea lor de a redescoperi (reinventa, în condiții contemporane) un anumit ethos al Europei Centrale – un ethos care, altădată, era unul (luminist) al instruirii⁴ – și de a oferi proiecte plauzibile ale speranței sociale.

Suma acestor proiecte estetice, publicistice sau sociale, poate constitui, prin strategii de lărgire a audienței lor, un complex forum al cunoașterii *Celuilalt*, de lansare și diseminare a vocabulelor cu care se pot construi identitățile și se poate realiza negocierea acestora. Operația este politică în cel mai strict sens. Eșecul ei temporar ține și de imposibilitatea momentană a înșeși acestei elite regionale liberale (sau a unei bune părți a acesteia) de a trata statul (centralizat, dar democratic) ca pe un subiect partener, și de ipostazierea lui ca subiect autoritar și unic al acțiunii politice. Aici, chiar și pentru intelectuali, moștenirea Europei Centrale nu este *singura* moștenire.

Succesul temporar și relativ a stat tocmai în perspectiva pluralistă, în oferta unei formule diferite a identității culturale și politice, a unei formule ce recuperează libertatea individuală ca eludare a supradeterminării metafizice și afirmare a voinței și a intereselor particulare și, astfel, a unei solidarități responsabile (morale).

The Concept of *Central Europe* in Transylvanian Cultural Journalism between 1990 and 2000

Abstract

The concept of *Central Europe* was a successful theme in the 70s and 80s in the Western academia. Important contemporary writers in Central Europe embraced it and its relevance grew in the geo-political context. During the Romanian 90s the concept was revived in the public discourse of three groups of Transylvanian intellectuals: one in Timișoara (around the project and journal *A Treia Europă – the Third Europe*), one in Cluj-Napoca (around the review *Provincia – the Province*), and one in Brașov (around the journal *Interval*). The concept was appealing to those liberal intellectuals since it incorporated a sense of a liberal, cosmopolitan, trans-ethnic community, like the one imagined living in the late Habsburg metropolis. Such a cultural and political construction was evoked to oppose the strong nationalistic tendencies inside the Romanian (and East European) 90s.

⁴ Virgil Nemoianu, *Cazul etosului central-european*, în Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Ed. Polirom, 1997, pp. 168-194.